

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

W kręgu słowackiej myśli politycznej XIX wieku

(W związku z książką M. Vyvíjalovej *)

I. Mária Vyvíjalová zajmuje się od szeregu lat problemami słowackiego ruchu narodowego, zwłaszcza w jego kulturalno-ideologicznym aspekcie. Dwa jej obszernie opracowania — jednym z nich jest praca o dwu wybitnych powstańcach słowackich straconych przez Węgrów w czasie rewolucji 1848 - 49¹, drugim praca będąca przedmiotem niniejszego omówienia — wchodzi, w chronologicznym sensie, w okres działalności L'udovíta Štúra i jego grupy. Przedmiotem badań Vyvíjalovej jest jednak głównie okres wcześniejszy narodowego odrodzenia Słowaków.

Juraj Palkovič², długoletni profesor języka i literatury czechosłowackiej w bratysławskim liceum ewangelickim, uczony, popularyzator wiedzy, redaktor, tłumacz klasyków greckich i rzymskich na język czeski, poeta i społecznik — nie miał dotąd sumiennego biografa. Niedługo przed obchodami dwusetnej rocznicy jego urodzin zadania tego podjęła się M. Vyvíjalová³.

Zadania książki formułuje autorka bardzo ambitnie: „Ma ona pokazać, jak Palkovič kroczył z duchem czasu i jak jego myślenie niejednokrotnie

* M. Vyvíjalová, *Juraj Palkovič 1769 - 1850. Kapitoly k ideovému formovaniu osobnosti a pôsobeniu v národnom hnutí*. Bratislava 1968, ss. 409.

¹ M. Vyvíjalová, *Vilko Šulek, Karol Holuby a ich účasť v slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1968.

² Słowacy mieli dwu Palkovičůw o imieniu Jerzy. Tak nazywał się poza profesorem działającym w Bratysławie kanonik ostrzyhomski (1763 - 1835), postać również wybitna w historii słowackiej kultury. Ze względu na identyczność imion i nazwisk a także zbieżność okresu działalności pojawia się w słowackiej literaturze postulat (tak m. in. Jozef Ambruš) nazywania bratysławskiego Palkoviča imieniem Jur, w odróżnieniu od Palkoviča ostrzyhomskiego, nazywanego Juraj.

³ Praca uzyskała b. dobre recenzje słowackie. Por. m. in. recenzję Jozefa Ambruša („Slovenská literatúra” 1/1969, s. 86 - 89) oraz Jozefa Minárika („Historický časopis” 4/1969, s. 591 - 593). Słowackie recenzje pomijają zupełnie sygnalizowane w niniejszym artykule problemy.

w wielu kwestiach przerastało dobę, i to właśnie w czasie tych dziesięcioleci o których mówiono, że dla rozwoju ruchu narodowego nie miały bardziej zasadniczego znaczenia" (s. 23).

Rzut oka na wykaz źródeł przekonuje o niezwyklej sumienności autorki. Wykaz obejmuje 130 pozycji, przy czym znaczna ich część pochodzi z 15 archiwów słowackich, węgierskich i czeskich.

Praca ma budowę niejednorodną. Na chronologicznej zasadzie zbudowano rozdział drugi i trzeci (lata 1792 - 1803 i 1803 - 1844). Od zasady tej odchyła się rozdział pierwszy, obejmujący lata 1769 - 1803 (*Profil biograficzny i ideowe kształtowanie osobowości*) oraz rozdział czwarty (*Týždenník i kalendár w służbie ludu*) i piąty (*Przeciw feudalnemu uciskowi poddanych i po stronie postępu społecznego*). W rozdziałach tych poddano analizie treść redagowanych przez Palkoviča periodyków oraz oceniono jego działalność, głównie jako ablegata miasta Krupiny na uherskich sejmach stanowych z lat 1832 - 1836, 1839 - 1840 i 1843 - 1844. Rozdział czwarty dotyczy więc lat 1805 - 1849, a rozdział piąty lat 1832 - 1848.

II. Podtytuł książki wskazuje na jej dwie części: wpływy kształtujące osobowość to jedna część, druga — to działalność Palkoviča w ruchu narodowym. W niniejszych uwagach zajmę się głównie pierwszym tematem podtytułu. Problemy te omówiono przede wszystkim w rozdziale pierwszym i drugim.

Autorka sumiennie bada wpływy jakim podlegał młody Palkovič począwszy od rodzinnej Rimavskiej Bani, a potem w węgierskiej szkole w Ozd i w słynnym już wtedy, a nie było jeszcze liceum bratysławskiego, ewangelickim liceum w Sopron. Już tu miał szczęście do nauczycieli. Kilku z nich było absolwentami uniwersytetów niemieckich dostępnych — z wyjątkiem krótkiego okresu — już w wieku XIX dla uherskich, w tym i słowackich protestantów⁴. Następny etap to Jena. Wpływy tu wielorakie, że wymienić tylko filozofię Kanta w przekazie profesora Reinholda; oddziaływanie Rousseau: ciekawe zresztą, że nie szersze, a ograniczające się jedynie do zwrotu ku prostocie i prawdziwej szczerości życia wiejskiego; bezsporne ślady głębokiego przeżycia rewolucji francuskiej z pełną jej akceptacją, co wywoła potem pełną entuzjazmu podróż Palkoviča do Francji; są wpływy Dobrovskiego i Herdera. W poczet cennych nabytków trzeba też wpisać... wykłady z medycyny i fizyki. Palkovič będzie bowiem w przyszłości, obok wielu innych zajęć, wydawał

⁴ Wpływ uniwersytetu w Jenie na postawy studentów uherskich był przedmiotem starszej monografii Gy. Mokosa i współczesnej monografii H. Peukerta oraz jednego z artykułów M. Vyvíjalovej (*Michal Bosý a ideový vplyv jenskej univerzity na rozhraní 18. a 19. storočia*, „Slovenská literatúra” XIV, 1967, s. 331 - 363). Wpływu uniwersytetu w Halle dotyczą niektóre artykuły monografii poświęconej L'. Štúrowi (*L'udovít Štúr. 1815 - 1856. Život a dielo*, Bratislava 1956). Oddziaływanie innych uniwersytetów niemieckich (Berlin, Erlangen, Göttingen, Tübingen) czeka jeszcze na opracowanie.

wiele popularnonaukowych broszur, mających na celu podniesienie stopnia dobrobytu materialnego ludności słowackiej. Taki najogólniej jest zestaw wpływów kształtujących jego osobowość.

Nie zawsze jednak widoczne są konsekwencje wpływów ideologicznych z okresu młodości na praktyczną działalność Palkoviča (dotyczy to np. wpływu Kanta czy Rousseau), a z drugiej strony przekonania i czyny Palkoviča z późniejszego czasu bywają w sprzeczności z konsekwencjami stwierdzonych w młodości oddziaływań. Problem ten dotyczy więc i zakresu recepcji ideologicznej i jego uwarunkowania oraz ewentualnej ewolucji postaw ideologicznych w praktyce. O problemach tych piszę niżej.

Mając na względzie śledzenie całości poglądów Palkoviča i ich ewolucję należałoby postulować tematyczne rozszerzenie omawianych przez autorkę problemów kluczowych w życiu Palkoviča. I tak np. rozpatrzenie stosunku Palkoviča do uherskiej rewolucji 1848 - 49 (choć dość nietypowa to rewolucja) pomogłoby może bliżej sprecyzować stosunek Palkoviča do rewolucji w ogóle, co nie wydaje się zupełnie jasne w świetle książki (por. niżej).

Pisząc o Palkoviču autorka wielokrotnie używa wyrażenia „wychowanek racjonalizmu oświeceniowego” (s. 23, 164, 165, 177, 271, 362), co uzasadniać ma kult Palkoviča dla potęgi rozumu. Takie określenie pewnie wystarcza dla przeprowadzonych interpretacji postaw. Jest tu jednak pewne niebezpieczeństwo: takie generalne określenie zaciera różnice w postawach tych ideologów racjonalizmu oświeceniowego, od których Vyvíjalová wyprowadza ideologiczny rodowód Palkoviča.

III. Zatrzymam się chwilę przy problemie recepcji europejskiej myśli filozoficznej i politycznej u Palkoviča. Pomijam tu wpływy wielu źródeł na ukształtowanie słowiańskiej i czechosłowackiej świadomości oraz na wytworzenie argumentów obronnych w walce z madziaryzacją (Adam, Bartholomeides, Bel, Dobrovský, Herder, Jenisch, Karamzin, Komenský, Schlözer), gdyż niewątpliwie miały one miejsce w zakresie przez autorkę wskazanym.

Z większych europejskich nazwisk podaje Vyvíjalová w zasadzie dwa: I. Kant i J. J. Rousseau. Oddziaływanie Kanta znamy u Palkoviča głównie ze wspomnień węgierskiego przyjaciela Jánoša Kisa, towarzyszącego Palkovičowi nie tylko w liceum w Sopron, ale i na uniwersytecie w Jenie. Poza kilkoma ogólnymi wzmiankami o takich oddziaływaniach (s. 51, 79) nie widać szerszego wpływu na kartach książki. W wysoko ocenianej postawie moralnej Palkoviča (s. 272) można by się co najwyżej dopatrzeć realizacji postulatu imperatywów kantowskich, ale już nie konkretnych polityczno-prawnych propozycji; już np. republikańskie czy monarchiczno-konstytucyjne sympatie Palkoviča (s. 305 - 307, 363) są w

wyraźnej sprzeczności z priorytetem monarchicznym państwa kantowskiego. Podobnie jest z recepcją idei J. J. Rousseau. Przedmiotem recepcji jest tu jedynie zwrot ku ciszy i prawdziwej pełni życia wiejskiego. Oczywiście nie ma mowy o recepcji teorii suwerenności narodu. Nie widać też związków między postępowymi, choć ograniczonymi postulatami reform chłopskich Palkoviča, a potraktowaniem problemów rolniczych w myśli politycznej Rousseau.

Jest też pokazany wpływ rewolucji francuskiej i jej pozytywne, po raz pierwszy u Słowaków, echa (s. 76, 77). Wiara w słuszność porewolucyjnych porządków spowodowała, że Palkovič chciał zobaczyć Francję na własne oczy. Iluzja prysnęła po zobaczeniu Strasburga w roku 1798. Ale wiara w humanistyczne wartości haseł rewolucji pozostała. Chyba dla jej udowodnienia pokazuje na kartach „Kalendarza” i „Tygodnika” formy, również rewolucyjne, oporu różnych warstw społeczeństw pozaaustriackich przeciwko uciskowi władcy i systemu feudalnego (s. 257, 305 - 309, 354, 363). Ta swego rodzaju sympatia wobec takich form działania jest w sprzeczności z faktem, że Palkovič nie uznaje rewolucji za właściwą formę zmiany istniejących stosunków społeczno-politycznych. Sprzeczności tej autorka nie tłumaczy.

W kilku miejscach wskazano na pokrywanie się postulatów Palkoviča z projektami reform, wysuwanymi przez liberałów węgierskich, walczących w latach 1832 - 36 jeszcze bez sukcesu. Wpływu liberalnej opozycji sejmowej rzeczywiście nie można nie doceniać. Również niezupełnie mieszczącego się w ramach programu liberałów I. Szechényiego oraz węgierskiego ekonomisty o liberalnych poglądach G. Berzeviczy'iego. Autorka wskazuje na znajomość Palkoviča z dziełami węgierskich zwolenników reformy, pokazuje też jak Palkovič te postępowe myśli próbował rozszerzać. Oczywiście nie wszystko z programu węgierskiego obozu reform można było zaakceptować. Liberalizm węgierski miał swoją specyfikę. Uherskie warunki społeczno-ekonomiczne postawiły przed nim zadania na zachodzie bądź to już rozwiązane, bądź też w ogóle nie istniejące (problem wielonarodowego składu ziem uherskich). Był więc liberalizm węgierski uboższy, jeśli chodzi o jego podstawowy problem (wolność jednostki a państwo), a bogatszy o problematykę jaką narzucała wielonarodowościowa rzeczywistość uherska i węgierska idea hegemonii jednego narodu.

Uwagi na temat recepcji myśli europejskiej w dziele Palkoviča chciałbym zakończyć stwierdzeniem, że recepcja ta dotyczyła tylko niektórych elementów, a nie całości systemów: elementów przydatnych w słowackich warunkach. Niekiedy też Palkovič nie bywa w zgodzie z naturalnymi konsekwencjami recypowanych wątków. Znać tu specyfikę i skomplikowane warunki słowackiego rozwoju prowadzące do takich sprzeczności. Myślę, że czytelnik słusznie może się spodziewać wyjaśnień na temat takiej fragmentarycznej i nie zawsze konsekwentnej recepcji myśli euro-

pejskiej, a nie znajduje ich w książce. I sprawa druga. Autorka chciała pokazać, jak Palkovič reagował na palące problemy czasu, jak je próbował rozwiązać. Takie zadanie zakłada elastyczność poglądów polityczno-prawnych i społecznych w trakcie ich weryfikacji w praktyce. Tak więc wpływy kształtujące osobowość w młodości Palkoviča nie mogą być tu uznane za jedyne (autorka zresztą tak nie twierdzi) i są dopełniane z upływem czasu (choćby pokazaną recepcją liberalnej myśli węgierskiej). Ciekawe byłoby prześledzenie co z ideologicznych przekonań młodości (poza metodą racjonalistyczną) wytrzymało próbę czasu i jak godziło się z wpływami późniejszymi. Może całość korespondencji Palkoviča (którą chce wydać Vyvíjalová) pozwoli poszerzyć katalog wpływów, może również o wpływy polskie?

Powyższe uwagi mają charakter postulatu całościowego opracowania ideologii Palkoviča. Wykazanie związku pomiędzy specyficzną sytuacją Słowaków w pierwszej połowie XIX w., a skomplikowanymi oddziaływaniami wzorów europejskiej myśli politycznej — co prowadzić może do ciekawych wyników w podsumowaniu problemu recepcji — wydaje mi się problemem i ważnym i frapującym.

IV. Zatrzymując się przy problemie słowackiej ideologii narodowej trzeba wskazać, że praca Vyvíjalovej stanowi kolejny etap określania podstawowych pojęć z zakresu tej ideologii; dotyczy to zwłaszcza takich pojęć, jak naród czy też niektórych argumentów w obronie wolności narodowej Słowaków. Koncepcje Palkoviča są tu kolejnym stopniem kształtowania takich pojęć, stopniem pośrednim pomiędzy starszymi, niekiedy jeszcze osiemnastowiecznymi ideologami narodowymi, a grupą Štúra. Odtworzenie tego zespołu pojęć, choć nie było to celem pracy, jest niewątpliwą zasługą Vyvíjalovej. Odsłonięcie tego etapu kształtowania myśli narodowej daje możliwości przeprowadzenia porównań poszczególnych okresów rozwoju samowiedzy narodu słowackiego. Porównanie takie np. w osobach Palkoviča i młodszego o 46 lat Štúra wykazuje niekiedy znaczne podobieństwa. Tak jest np. z definicją narodu opartą przede wszystkim o kryterium językowe⁵, tak jest ze stosowaniem elementu słowiańskich zasług dla uherskiej państwowości jako instrumentu uzasadniającego równe prawa Słowaków z Węgrami w uherskim państwie⁶. Podo-

⁵ Por. J. Palkovič, *Pojednání o Slovácích a zvláště jejich řeči*, „Týdenník“ VI, 1817, 12, s. 1190 (wszystkie cytaty z prac Palkoviča podaję za M. Vyvíjalová!) oraz L'. Štúr, *Naše položení vo vlasti* (W. Reči a state, Bratislava 1953, s. 98); tegoż *Hlas k rodákovi*, „Orol tatránski“ (dalej: „OT“) 1845, 6, s. 43 oraz *Žaloby a ponosy Slovákov*, Martin 1946, s. 14.

⁶ Por. J. Palkovič, *Ozváni se k nepravému některých soudu o Slovenské řeči a literatuře*, „Tatranka“ I, 1, 1832, s. 46 oraz L'. Štúr, *Z prednášok o histórii Slovanov* (W: *Dielo v piatich zväzkoch*. II, Bratislava 1956, s. 45, Dalej: *Dielo z numerem tomu*); tegoż: *Čo chceme s novinami našimi?* (W: *Dielo I*, Bratislava 1954, s. 47); *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu* (W: *Reči a state*, Bratislava 1953, s. 203); *Starý i nový věk Slováků*, Bratislava 1935.

bieństw takich można by zresztą znaleźć więcej⁷. Wspominam o tym nie po to, by sugerować ideologiczny wpływ Palkoviča na Štúra; sprzeciw Palkoviča wobec samodzielności językowo-literackiej Słowaków utrudniał, jeśli nie uniemożliwiał Štúrowi korzystanie z Palkovičowskiego dorobku⁸. Raczej po to, by wskazać, że wzorce ideowe były starsze, herderowskie, jeśli chodzi o definicję narodu, a słowackich autorów „narodowych obron” w innych kwestiach (również, jeśli chodzi o treść wewnętrzną tzw. „narodu słowiańskiego”).

W zakresie doktryny społeczno-politycznej wspólny dla Palkoviča i Štúra jest entuzjazm wobec programu oświatowego jako wyłącznego środka łagodzenia sprzeczności społecznych (tak u Štúra do lat 1845 - 46). Wspólny jest postulat zmian społecznych, czy sytuacji prawnej stanu chłopskiego i mieszczańskiego; dalej wprawdzie idzie on w wydaniu Štúra w latach 1847 - 48, ale znów pokrywa się ze wzorami węgierskich liberałów tych lat, tak jak zbieżne były postulaty Palkoviča z ideologią węgierskich liberałów w latach trzydziestych.

⁷ Dalszymi elementami identycznymi czy podobnymi byłyby następujące struktury: określenie Słowacji jako kolebki Słowiańszczyzny. (Por. J. Palkovič, podanie o pozwolenie wydawania czasopisma z 21 II 1805 w propozycji Uherskiej kancelarii dworskiej z 1 III 1805. Węgierskie Archiwum Państwowe (MOL), Budapeszt, Archiwum Uherskiej kancelarii dworskiej, Acta gen. 1805/6503 oraz L'. Štúr, *Najstaršie príhodi na zemi Uhorskej a jej základy*. „OT” 1845, 2, s. 10; wyjątek z listu L'. Štúra do J. Friča z 16 VII 1841. W: *Listy L'udovíta Štúra*, I, 1834 - 1843, Bratislava 1954, s. 253); autochtonność Słowaków na uherskiej ziemi oraz tradycja Wielkiej Morawy (por. J. Palkovič, *Kalendář* na rok 1811, przy miesiącu styczniu oraz L'. Štúr, *Najstaršie príhodi...*, „OT” 1845, 5, s. 36. Tak też w kilku miejscach rozprawy „Starý i nový věk Slováků”, Bratislava 1935. Por. też. L. Štúra, *Z prednášok o histórii Slovanov*. W: *Dielo II*, Bratislava 1956, s. 44 oraz tegoż *Znělky I*. W: *Dielo IV*, Bratislava 1954, s. 13 - 14); idea hebemonii języka rosyjskiego nad pozostałymi językami słowiańskimi (Por. J. Palkovič w liście do S. Stratimiroviča z dnia 2 VII 1806. Podaję za recenzowaną pracę, przypis 65 na s. 156. Por. L'. Štúr, *Slavjanstvo i mir budúšago*, Moskwa 1867, s. 188; tegoż *Puchmajerov pravopis*. W: *Dielo V*, Bratislava 1957, s. 283 - 284); element wielkości fizycznej Słowiańszczyzny jako argument obronny (Por. J. Palkovič, *Kalendář* na rok 1810, przy miesiącu marcu oraz *Kalendář* na rok 1816, przy miesiącu styczniu. Por. L'. Štúr, *Slavjanstvo i mir budúšago*. Moskwa 1867); idealizowanie cara (Por. J. Palkovič, „Týdenník” II, 1813, 33, s. 587 oraz w wielu miejscach pracy L. Štúra pt. *Slavjanstvo i mir budúšago*).

⁸ Przeprowadzone w przypisach 5 - 7 zestawienie podobieństw pewnych rozwiązań jest dobrą ilustracją dla tezy, że często te same lub podobne elementy składowe doktryny mogą być używane w charakterze komponentów całości doktryn mających nieidentyczne cele (poza obroną przed madziaryzacją — stanowi to cel wspólny Palkoviča i Štúra — pierwszy jest wyznawcą czechosłowakizmu zaś drugi odrębności szczepowej Czechów i Słowaków).

Trzeba tu jeszcze zastrzec, że zasygnalizowane podobieństwa czy rozwiązania identyczne Palkoviča i Štúra nie uwzględniają dynamiki przemian doktryny u obydwu autorów. Z tego względu — przy braku założenia, że porównuje się obie doktryny w określonym punkcie czasu — można mówić jedynie o względnej identyczności czy zbieżności elementów stanowiących przedmiot porównań.

V. Porównując poglądy Palkoviča i Štúra stwierdzić trzeba, że zbieżności są większe w doktrynie narodowej niż społeczno-politycznej. Vyvíjalová stwierdza (s. 355), że Palkovič stanowi przejście pomiędzy ideologami absolutyzmu oświeceniowego a burżuazyjno-demokratyczną generacją sztúrowców. Mam tu dwa postulaty uściśleń. A oto pierwsze: zauważone podobieństwa sprawiają, że na drodze od myślicieli absolutyzmu do romantyków słowackich znacznie bliżej Palkovičowi do sztúrowców niż do absolutyzmu. I drugie: generacja sztúrowców jest pojęciem wewnętrznie niejednolitym. Poza umiarkowanymi demokratami, którym przewodził Štúr są też radykałowie (Daxner, Francisci, Král', Pauliny, Štefanovič, Vozár i in., podlegający zresztą też wewnętrznym przemianom⁹). Przy tej dyferencjacji bliżej Palkovičowi oczywiście do grupy liberalnych demokratów Štúra.

VI. Praca Vyvíjalovej pozwala dostrzec innego niż dotąd Palkoviča. Jest nim człowiek pokazujący w trudnych dla bratysławskiego liceum latach madziaryzacji wytrwałość i odwagę osobistą; jest nim niestrudzony „organicznik” próbujący podnosić materialny status słowackiej ludności w myśl przekonania, że potęga oświaty jest w stanie dać lekarstwo na istniejące zło społeczne; jest człowiek przedstawiający bardzo postępowy w ówczesnych warunkach społeczno-politycznych program rozwiązań palących problemów czasu. W świadomości zawężonych ramach książka Vyvíjalovej bardzo dobrze przedstawia tę ważną w dziejach szeroko pojętej kultury słowackiej sylwetkę.

⁹ Por. P. Vongrej, *Ešte na margo dúchania do pahrieb*. „Slovenské pohľady” 8/1971, s. 130 - 131.

